

Людмила Новаківська

УНІВЕРСИТЕТСЬКІ ПЕДАГОГІЧНІ ІНСТИТУТИ В СИСТЕМІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ОСВІТИ (1811–1859 РР.)

У статті розглядається діяльність перших педагогічних інститутів, створених при Харківському і Київському імператорських університетах, зокрема визначаються організаційно-методичні засади роботи, професорсько-викладацький склад, форми навчання. Стверджується, що хоча педагогічні інститути при університетах не задовольняли потреб освіти того часу, оскільки не могли вирішити кадрову проблему, але саме вони стали першою організаційною формою вітчизняної вищої педагогічної освіти, завдяки якій розпочалася підготовка учителів для середніх навчальних закладів.

Ключові слова: педагогічні кадри, університет, педагогічні інститути, середня школа.

В статье рассматривается деятельность первых педагогических институтов, созданных при Харьковском и Киевском университетах, в частности определяются организационно-методические основы работы, профессорско-преподавательский состав, формы обучения. Утверждается, что хотя педагогические институты при университетах не удовлетворяли потребности образования того времени, поскольку не могли решить кадровую проблему, но именно они стали первой организационной формой отечественного высшего педагогического образования, благодаря которой началась подготовка учителей для средних учебных заведений.

Ключевые слова: педагогические кадры, университет, педагогические институты, средняя школа.

In the article the activity of the first educational institutions established at the Kharkiv and Kyiv Imperial University, including defined organizational and methodological principles of work, faculty, learning. It is alleged that although educational institutions at universities does not meet the educational needs of the time because they could not solve the personnel problem. During the first half of the nineteenth century in the pedagogical environment there was an opinion that the person who knows academic science, and they will teach. Therefore, the need of training teachers was often the subject of debate among government officials, rural leaders and teachers themselves. Yet the bulk of mentors schools in the first half of the nineteenth century. was prepared as part of the aforementioned institutions. It pedagogical institutes at universities became the first national organizational form of education degree, through which began training teachers for secondary schools.

Key words: teaching staff, university, educational institutions, secondary school.

Модернізація освіти неможлива без змін у процесі підготовки педагогічних кадрів. У досягненні цілей освіти учительству, як особливій соціально-професійній і культурній групі, відведена особлива роль. У зв'язку з цим, актуальність проблеми визначається підвищеним науковим інтересом до історичного досвіду реформування системи освіти в цілому і до підготовки учителів зокрема. Пошук сучасних шляхів оновлення освіти не може відбуватися без опори на аналіз практики минулого, без врахування його досягнень і помилок. Історичний досвід успішних інновацій та недоліків необхідно враховувати у процесі підготовки майбутніх учителів ХХІ століття.

Проблеми, що стосуються історії становлення і функціонування закладів вищої педагогічної освіти в Україні висвітлювали в спогадах, оглядах, нарисах Д. Багалій, В. Бузескул, С. Рождественський, Хр. Роммель, М. Халанський. В сучасній Україні професійно-педагогічна історіографія поповнилася дослідженнями М. Барни, В. Бенери, І. Важинського, О. Глузмана, Н. Дем'яненко, С. Куліша, Л. Курило, О. Лавріненка, Н. Левицької, В. Майбороди та інших учених.

Мета статті – дослідити діяльність педагогічних інститутів у структурі університетів (1811–1859), проаналізувати особливості підготовки учителів для середніх навчальних закладів в цей період.

Вітчизняна загальноосвітня система починає складатися в першій половині ХІХ століття, а до середини століття уже повністю сформується і в суспільстві свідомо пропагується ідея середньої освіти. Важливе місце в цій системі займають гуманітарні дисципліни, зокрема, мова і словесність (література). Вони сприймалися, як могутній засіб розвитку особистості, виховання поваги до загальнолюдських цінностей, прилучення до традицій свого народу і світової культури. Тому виникає питання про підготовку вчителів, які змогли б реалізувати саме такі засадничі ідеї.

В першій половині ХІХ століття професійною підготовкою учителів гімназій займалися педагогічні інститути при університетах. Вони були створені згідно з університетським статутом 1804 року в Московському, Харківському, Казанському, Дерптському та Київському університетах. Ідея створення інститутів стала приводом для дискусій: одні вважали, що майбутній учитель повинен слухати лекції з педагогіки, знати методику викладання предмета, проходити педагогічну практику, інші наполягали: досить того, що університет дає ґрунтовні знання, а власну методику учитель зможе виробити сам у процесі педагогічної діяльності [7, с. 103].

На українських землях Російської імперії педагогічні інститути були відкриті при Харківському (1811) і Київському (1834) університетах. Це були навчальні заклади закритого типу, які передбачали 1) підготовку вчителів для гімназій та училищ з тих студентів, котрі прослухали повний курс університетського навчання і 2) для підготовки кандидатів на професорські посади [12, с. 241]. Про це стверджувалося у статутах університетів. Створені «педагогічні або вчительські інститути» [12, с. 241]

очолювали директори, котрі обиралися загальною радою ординарних професорів. Відповідно до університетського статуту 1804 року продовжувати навчання в педінституті зобов'язували всіх казеннокоштных студентів для трирічного оволодіння ними науково-педагогічною і спеціально-методичною підготовкою [12, с. 242].

У структурі Харківського університету педінститут було створено в 1811 році. Заняття в ньому відбувалися двічі на тиждень (середа і субота). Першим директором інституту став професор Х. Роммель [12, с. 242].

Христофор Роммель, ординарний професор кафедри латинської словесності та давніх літератур, прибув до Харківського університету в 1811 році з м. Марбурга, де обіймав в університеті посаду ординарного професора красномовства та грецької мови. Талановитий учений, знаний у науковому світі своїми працями, недовго пробув у Харкові, проте залишив по собі добру згадку, а його роботи, написані в цей час, і досі залишаються цінним історичним джерелом. Знавець 12 мов та давніх літератур, Х. Роммель до 1814 р. викладав у Харківському університеті загальну історію мовлення, «древности римские», методологію, філологію, тлумачив Саллюстія Югурту, промови Цицерона. У 1812 р. Роммеля було призначено директором педагогічного інституту. Для потреб студентів він написав підручник «Дидактика та методика», за якими викладав дидактику, методологію, теорію і практику педагогічної науки. У 1813 р. Х. Роммель був обраний деканом словесного відділення. За три роки перебування у Харкові німецький учений написав близько десяти наукових робіт, запровадив філологічний семінар, видав твори деяких античних авторів з коментарями і додатками.

Професор Х. Роммель на засіданні словесного факультету вніс пропозицію призначити йому помічника для викладання філологічних і педагогічних дисциплін. З цією метою був рекомендований викладач німецької мови Пробст, але доля цього прохання залишилася невідомою [12, с. 242]. Також Х. Роммель запропонував, щоби студенти, які мали бажання отримати місця учителів гімназій окрім спільного для всіх публічного екзамену проходили особливе випробування на факультеті за спеціальностями [12, с. 242–243].

У зв'язку з від'їздом Х. Роммеля з Харкова ніяких відомостей про педагогічний інститут не зустрічалось до 1823 року, а згодом знову з'являються спроби реанімувати інститут при Харківському університеті. Такі проекти належали попечителю навчального округу Є. Карнеєву (1823) і ректору університету, професору І. Кронебергу (1834). Останній згодом доклав чимало зусиль для діяльності педагогічного інституту та професійної підготовки педагогічних кадрів. Відомо, що І. Кронеберг, отримав прекрасну освіту вдома і за кордоном, у Німеччині, спочатку у Галлі, а потім у Енському університеті, де ґрунтовно вивчав юриспруденцію, філософію та літературу. Приїхавши до Росії, він спочатку працював у Московському комерційному училищі, а з 1819 р. – у

Харківському університеті на кафедрі латинської словесності та древностей. Як педагог професор І. Кронеберг наполегливо працював над створенням підручників та словників, сприяв відкриттю студентської бібліотеки, монетного кабінету, очолював філотехнічне товариство та ін.

23 березня 1835 року було видано розпорядження міністра народної освіти про влаштування при університеті педагогічного інституту відповідно до клопотання попечителя Харківського навчального округу. Життєдіяльність інституту мала регламентуватися статутом університетів, який був прийнятий 26 липня 1835 року [12, с. 243].

Метою створення педагогічного інституту була підготовка учителів для гімназій та повітових училищ. До інституту планувалося набирати не менше 20 студентів на державне утримання. Набір відбувався з кращих гімназистів за конкурсом. У випадку недобору казенних вихованців, дозволялося поповнити штатне число своєкоштними студентами. Окрім слухання університетських лекцій, студенти педагогічного інституту отримували керівництво в практичних заняттях з обраної кожним з них галузі наук, писали твори-роздуми, проводили пробні лекції, давали уроки. Спостереження за такими заняттями покладалося на трьох – чотирьох професорів основних предметів, до викладання яких готувалися студенти. Але, якщо студент за два семестри не показував достатніх успіхів, то з дозволу міністра він переводився на своєкоштне утримання. Закінчивши навчання, студенти педагогічних інститутів мали прослужити учителями не менше шести років.

У 1837 році відбулося призначення викладачами педагогічного інституту професорів А. О. Валицького (з класичної словесності), М. М. Луніна (з історії і географії), В. О. Якімова (з російської словесності), М. А. Дяченка (з математики і фізики) [12, с. 244]. Саме для слухачів педагогічного інституту професором Валицьким був підготовлений і вперше прочитаний курс «Педагогіка» (1839/40 н. р.). Позитивну оцінку А. О. Валицькому як педагогу дає О. Потебня в автобіографії: «Два із трьох викладачів класичної філології були люди зі знаннями; А. О. Валицький вважався навіть дуже хорошим викладачем» [14, с. 330]. Про лекції М. Луніна в педагогічному інституті сучасники писали: «Виклад його лекцій був блискучий, мова їх відрізнялась тією вишуканістю, яка уже після Луніна проявилась у нашій літературі, – в творах І. С. Тургенєва і письменників його школи, а в історичних творах – у М. І. Костомарова, його учня» [2, с. 346].

Російську словесність викладав В. О. Якимов, котрий мав досить своєрідне бачення життя і науки. Він не дуже був прихильний до новітньої літератури і навіть до таких поетів, як В. Жуковський і О. Пушкін. Лекції з історії літератури він читав до періоду Кармазіна, детально зупинявся на творах допетровського часу. Д. Багалеї у своєму нарисі про Харківський університет цитує одного із студентів В. Якімова Д. П. Хрущова, який згадував: «Якимов читав в'яло, не яскраво, голосом медоточивим. Він був, як кажуть, розуму твердого, але простого. Врешті, він був доброю

людиною і ми його любили». В. Якимов з більшим задоволенням займався педагогічною діяльністю, ніж науковою [1, с. 250].

У 1837–38 н.р. в інституті навчалося п'ять студентів, з них один (О. Богушевський) виявив бажання отримати підготовку як учитель російської словесності [12, с. 245]. Програма навчання на рік була складена професором Якимовим. Вона полягала у вивченні в деталях граматики за посібниками О. Х. Востокова та М. І. Греча, історичної граматики, написання роздумів з мовних проблем, регулярне читання часопису «Вісник Європи» в хронологічному порядку, звертаючи особливу увагу на статті, в яких розглядаються проблеми теорії й історії словесності, слідкувати за літературним процесом в сучасних газетах і журналах, займатися перекладами з іноземних мов.

В 40-х роках педагогічний інститут вважався «організованим особливим виховним закладом» [12, с. 246] при університеті, який готував учителів для Харківського, Білоруського, Київського, Кавказького округів. Директором інституту був професор О. П. Куніцин, проректор університету. В інституті навчалося в різні роки то більше, то менше 20 казеннокоштных і своєюкоштных студентів (1842 р. – 13, 1844 р. – 20, 1845 р. – 26, 1846 р. – 31, 1849 р. – 28) [12, с. 247]. У 50-роках за кількістю набраних студентів картина була подібна. Згідно з положенням про педагогічний інститут усі студенти 1 і 2 курсів слухали загальний курс університетських дисциплін, а 3 і 4 курсів – за обраними науками під керівництвом професорів, які працювали в інституті [12, с. 247]. Важливо, що в ці роки А. О. Валицький окрім латинської і грецької словесності, читав курс педагогіки для всіх студентів. Великого значення надавалося мовно-літературній підготовці майбутніх учителів, тому словесність читалася на всіх факультетах. Кожних два тижні майбутні учителі виконували творчі роботи з окремих предметів, переважно це стосувалося напряму спеціалізації або російської словесності [5, с. 234]. Основна мета – навчитися логічно, чітко, правильно висловлювати свої думки. Альтернативою цим роботам були короткі виклади змісту друкованих наукових праць з обґрунтуванням власної думки щодо них. Такі вміння вважалися важливими для учителів будь-якої спеціальності.

Майбутнім учителям російської словесності професор Якимов В.О. давав не лише фактичні знання з літератури, але й з методики викладання цього предмета. Він обговорював зі своїми слухачами кращі методи і прийоми викладання словесності загалом і кожної її частини зокрема. У вільний час майбутні учителі словесності багато читали і писали твори. Тематика творів була приблизно такою: «Про драматичну поезію давніх народів», «Про Курбського і його твори», «Про словесність як науку і розбір деяких риторик» [12, с. 248]. Під керівництвом професорів університету майбутні учителі займалися і науковою роботою. Різномісній фаховій підготовці майбутніх учителів сприяло те, що для всіх факультетів і курсів був запроваджений особливий курс французької мови по дві години на тиждень [12, с. 250].

Із закінченням інститутського курсу казеннокоштні студенти направлялися на роботу в гімназії позаштатними учителями на один рік. Вони продовжували отримувати стипендію, водночас, набуваючи досвіду педагогічної роботи під керівництвом професорів і досвідчених учителів гімназій. По завершенню педагогічної практики наставники давали індивідуальну характеристику кожному учителеві-кандидату, і тільки після цього він допускався до випускних іспитів на звання учителя.

1858–1859 навчальний рік став останнім роком набору до інституту, у зв'язку із закриттям корпусу казеннокоштних студентів.

Педагогічний інститут при Харківському університеті став осередком для розквіту багатьох яскравих талантів. У різні роки тут працювали видатні вчені і педагоги: доктор словесності, випускник Московського університету І. І. Срезневський, який був фундатором перших газет та часописів у Харкові і в Україні зокрема; Г. П. Успенський – випускник Петербурзького Головного педагогічного інституту, блискучий лектор і вчений-історик; І. Ф. Тимківський – випускник Києво-Могилянської академії і Московського університету, який був безпосереднім наставником К. Д. Ушинського; М. О. Лавровський – історик, філолог, педагог, дійсний член Імператорської АН (1890), член-засновник Харківського історико-філологічного товариства, член Історичного товариства Нестора-літописця; обіймав посади директора Ніжинського історико-філологічного інституту та ректора Варшавського університету.

Із відкриттям Київського університету Св. Володимира з'явився при ньому Інститут казеннокоштних студентів (1834), який тільки з 1842 року став називатися Педагогічним інститутом [11, арк. 549 зв.]. Він продовжував традиції Харківського університету, тому мета у них була спільна: підготовка вчителів гімназій і повітових училищ. Педагогічний інститут на громадських засадах очолив ректор університету і декан історико-філологічного відділення тоді ще єдиного в університеті філософського факультету, професор російської словесності М. О. Максимович.

За проектом Статуту університету (1833) в інституті повинно було працювати чотири професори, які мали готувати студентів з предметів, що читалися в гімназії [7, с. 67–68]. Так, російську словесність викладав М. О. Максимович, давню філологію М. Ю. Якубович; математику С. С. Вижевський, декан фізико-математичного відділення. На посаду викладача філософії запросили молодого випускника Київської духовної академії О. М. Новицького [4]. Він же викладав і педагогіку.

Окрім обов'язкових предметів, що вивчалися в університетському курсі студенти педінституту опановували ґрунтовний курс педагогіки, писали випускні роботи, проходили педагогічну практику. Як зазначалось в проекті Статуту університету Св. Володимира 1833 року, «студенты, предназначенные к званию учителей, сверх слушания университетских курсов, получают руководство в практических упражнениях по части отечественной словесности, древних языков, математики и педагогики,

сочиняют рассуждения, произносят пробные лекции и, под надзором профессором, дают уроки в училищах» [7, с. 67–68].

До кінця 1850-х років казеннокошті студенти педагогічного інституту отримували вчительську підготовку, починаючи з 1 семестру.

М. Ф. Владимирський-Буданов особливо наголошує, що «згідно зі Статутами 1833 та 1842 рр. педагогічний інститут був не благодійним закладом при університеті, а окремою навчально-виховною структурою, зв'язок якої з університетом полягав тільки у тому, що їх вихованці мали слухати загальнообов'язкові теоретичні університетські лекції. Їхні ж інститутські заняття не повинні були збігатися з факультетським реєстром дисциплін; наприклад, для студентів Педагогічного інституту, які отримували предметну підготовку для роботи в гімназіях, на 2-х відділеннях філософського факультету, проводилися обов'язкові лише для них спільні заняття з педагогіки» [3, с. 643].

Реформа освіти, яка була проведена в 60-х роках ХІХ століття, організаційно змінила структуру інституту, трансформувавши його у вищі педагогічні курси, які працювали до 20-х років ХХ століття.

Безумовно, педагогічні інститути при університетах не задовольняли потреб освіти того часу, оскільки не могли вирішити кадрову проблему, не задовольняли державу і суспільство якістю підготовки. Часто учителям доводилося викладати не один предмет, а два, або й три. Упродовж першої половини ХІХ століття в педагогічному середовищі побутувала думка, про те, що людина, яка добре знає академічні науки, зможе їх і викладати. Тому питання про необхідність професійної підготовки вчителя часто було предметом дискусій серед державних чиновників, земських діячів і самих педагогів. Відомо, що К. Д. Ушинський критикував відкриття педагогічних інститутів за їхню недостатню практичну спрямованість на школу [13, с. 340]. На це впливав ряд суб'єктивних і об'єктивних причин: низький статус інститутів при університетах; консервативний підхід до створення навчальних програм і методики підготовки майбутнього вчителя; невизначеність місця курсу педагогіки серед дисциплін, які вивчали студенти; відсутність вимог до осіб, які вступали в педагогічні заклади; різні терміни та інтенсивність підготовки педагогічних кадрів.

І все ж основний контингент наставників гімназій у першій половині ХІХ ст. був підготовлений саме в рамках означених навчальних закладів. Професори університетів докладали максимум зусиль, для того, щоб їхні вихованці оволоділи самим предметом, який будуть викладати в гімназії, і вміннями донести його учнів, на власному прикладі вчили їх бути особистостями. Таким чином досягали єдності спеціально-предметної і методико-педагогічної підготовки. Саме педагогічні інститути при університетах стали першою організаційною формою вітчизняної вищої педагогічної освіти, завдяки якій розпочалася підготовка учителів для середніх навчальних закладів. Згодом така підготовка продовжилася на вищих педагогічних курсах. Їхня діяльність у плані підготовки вчителів і зокрема вчителів словесності може стати темою наступного дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багале́й Д. И. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет яго существования (1805–1905) / Д. И. Багале́й, Н. Ф. Сумцов, В. П. Безескул. – Х. : Тип. А. Дарре, 1906. – 329 с.
2. Бузескул В. П. Профессор М. М. Луин, «харьковский Грановский». К столетию Харьковского университета / В. П. Безескул // Журнал Министерства народного просвещения. – 1905. – № 2 – с. 323–346.
3. Владимирский-Буданов М. Ф. История Императорского Университета Св. Владимира, 1884. – Т. 1: Университет Св. Владимира в царствование Императора Николая Павловича. – К. : Тип. Императ. ун-ва Св. Владимира, 1884 – 674 с.
4. Дело о допущении бакалавра Киевской духовной академии Новицкого к преподаванию философии в Университете с жалованием адъюнкта // Державний архів міста Києва. – Ф. 16. – Оп. 276. – Спр. 151. – 9 арк.
5. Дем'яненко Н. М. До джерел вищої педагогічної освіти в Україні: дати, події, аналітичний коментар: (восени 2009 р. Національному педагогічному університету імені М. П. Драгоманова виповнюється 175) / Н. М. Дем'яненко // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент: Збірник наукових праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 1. – С. 230–243.
6. Общий устав Императорских Российских университетов 1835 г. – Х. : Тип. ун-та, 1837. – 50 с.
7. Проект Устава Университета Св. Владимира (25 дек. 1833) // Державний архів міста Києва. – Ф. 16. – Оп. 465. – Сп. 1 «а».
8. Павко А.І. Загальні риси й особливості підготовки педагогічних кадрів в університетах України у ХІХ – на початку ХХ ст. [Текст] / А. І. Павко // Український історичний журнал. – 2010. – № 4. – С. 99–115.
9. Роммель Х. П. Пять лет из истории Харьковского университета: (Воспоминания о своем времени, о Харьковском университете) / Х. П. Роммель. – Х. : Университетская типография, 1868. – 111 с.
10. Сумцов Н. В. А. Якимов / Н. Сумцов // Южный Край. – 1903. – № 7948.
11. Устав Императорского Университета Св. Владимира. (Утвержден 9 июня 1842 года) // ЦДІАУК. – Ф. 707. – Оп. 4. – Спр. 307. – Арк. 534–550.
12. Ученые общества и учебно-вспомогательные учреждения Харьковского университета (1805–1905 гг.). – Х. : Печатное дело, 1911. – 252 с.
13. Ушинский К. Д. Проект учительской семинарии // Избранные педагогические произведения / К. Д. Ушинский. – М. : Педагогика, 1968. – 557 с.
14. Франчук В. Ю. Олександр Опанасович Потебня. Сторінки життя і наукової діяльності / В. Ю. Франчук. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 376 с.